

allgemeinen Hülfamt auf dem Boden altlatinischen Staatsrechts, welche sich nebenher noch nachträglich (nach III) ergeben haben:

1. Die Aedilität findet sich als integrierender Bestandtheil der die altlatinische Verfassung widerspiegelnden Gemeindeordnung von Salpensa und Malaga.

2. Die plebejische Aedilität, von welcher die landstädtische nicht abgeleitet sein kann, ist von letzterer hergeleitet und spiegelt dieselbe in beiden Phasen, als Hülfamt und als Magistratur, wieder.

3. Die curulische Aedilität ist von der landstädtischen abgeleitet.

4. Nur die landstädtische Aedilität mit ihren beiden Phasen der Entwicklung giebt die Erklärung für den Zusammenhang der beiden Phasen der Entwicklung der plebejischen und wiederum für den Zusammenhang zwischen plebejischer und curulischer Aedilität¹¹⁷).

XII.

Die vatikanischen Glossen zum Brachylogus.

Von

Herrn Dr. G. Salvioli

in Rom.

Fitting hat in seiner Schrift über die Heimat und das Alter des sogenannten Brachylogus (1880) auf die in einer vatikanischen Handschrift enthaltenen Glossen und ihren Werth für die Frage nach der Entstehungszeit des Rechtsbuches hingewiesen. Bekanntlich stützt er seine Annahme, dass das Werk der Rechtsschule von Orleans angehöre und am Ende des 11. oder am Anfange des 12. Jahrhunderts verfasst sei, hauptsächlich auf jene Glossen. Sie sind bisher nur zum Teil (zu Buch 1 bis Buch 2, K. 7) in Böckings Ausgabe gedruckt.

Eine Beschreibung des Codex 441 (Stiftung der Königin Christine) hat bereits Niebuhr (*Zsch. f. gesch. R.-W.* 3, 412ff.) und danach Böcking (*Brachylogus* p. LXXXIV sq.) gegeben. Niebuhr hält die Interlinearglossen für später geschrieben als den Text, wahrscheinlich (einen Grund gibt er nicht an) wegen der Verschiedenheit der Tinte. Auch ich neige zu der Ansicht, dass Text und Glosse nicht von derselben Hand geschrieben sind. Fitting ist entgegengesetzter Meinung.

¹¹⁷) Man vergleiche noch *Lex Acilia repet.* 78 (C. J. L. I. No. 198. S. 71) und *Spartian Hadrian* 19.

Das wichtigste Argument für seine Aufstellung, das Fitting den Glossen entnimmt, findet sich in der Gl. zu 3, 20: *certum locum — ut carnotum; longius — usque normanniam*. Indes die Lesart *carnotum* ist sehr zweifelhaft. Die Abschrift der Tübinger Bibliothek liest *carnetum*; und meines Erachtens lässt sich ebenso gut *cornetum* (Stadt bei Rom) lesen. Die Bezeichnung *normannia* findet sich schon seit dem 9. Jahrhundert; immerhin könnte man sie auf Süditalien und Sicilien beziehen. Wenn man übrigens fest hält, dass die Glossen von anderer Hand als der Text herrühren, so wäre durch die Lesart *carnotum* (Chartres) nur über die Heimat dieser Glosse, nicht des Werkes selbst entschieden. Allein ich glaube, dass auch die Glosse in Italien geschrieben ist. Ich schliesse das aus folgenden Hindeutungen:

2, 13: *sub conditione: velut si ita datum sit: si rex venerit in Italiam.*

3, 2: *populi: romani.*

4, 8: *privilegio: id est rome ex alio contractu conveniri.*

Ueber die Herkunft der Handschrift haben wir nur die Versicherung Hänel's (*lex Wisigothorum* p. XXVII n. 53), sie stamme aus dem Kloster Fleury; ein Beweis ist dafür nicht erbracht.

Eine zweite Frage, die geprüft werden muss, bezieht sich auf das Breviar, aus dem der B. schöpft. Fitting behauptet, das Breviar habe in Italien keine Bedeutung gehabt. Seit seiner Arbeit aber sind zwei Abhandlungen von Schupfer (*accademia dei lincei* 1880.82) über den ital. Ursprung der *lex Utinensis* erschienen. Darin wird ausgeführt, dass das Breviar, was die *lex Utinensis* vielfach benutzt, in Italien bekannt war.

Sonach steht die Heimat des Brachylogus noch keineswegs sicher fest. Es ist deshalb gewiss nicht überflüssig, das Material für den Streit darüber durch die Veröffentlichung der vatikanischen Glossen, soweit sie noch nicht bekannt sind, zu vermehren. Ich führe sie nach Seite und Zeile der Böckingschen Ausgabe an.

L. II. t. IX. 41, 4. *definiti. triennis.* — 41. 6. *fide. putans suam esse.* — t. X. 42. 11. *alienavit. est alterius rem facere.* — l. X. 44. 2. *sciens. mala fide.* — 44. 2. *legati. ut litis contestationem.* — 44. 11. *mala fide. sciens esse alienam.* — 44. 15. *constitutionibus. idest imperialibus.* — t. XIII. 50. 4. *parem quantitatem. in quantum*

sponsa donat sponso, tantum ab eo recipiat, non ultra soluto matrimonio tum debet retinere uxor ex dotatione propter nuptias quantum vir ex dote. — 52. 1. sub condicione. veluti si ita datum sit si rex venerit in Italiam. — 51. 1. legatorum. sicut simplex donatio. — 51. 5. quingentorum. idest de causis scriptis ante iudicem. — t. XIV. 52. 9. consistunt. idest quod omnem . . . . habent ex iure ita ut ipsa sunt iura. — 52. 10. item. servitutibus, hereditate, obligatione. — 52. 12. ius servitutis. intensive. — utendi. omnia. — t. XV. 53. 3. nemo. ut sibi debeantur vel ipse debeat servitudes. — 53. 8. immittendi. in parietem vicini. — 53. 13. agendi. ducenda pecora. — t. XVI. 52. 10. aliena. non debet rem in usufructu habita currumpere. — 54. 11. alienis. quidquid in bonis est alicuius. — 55. 1. differunt. qui habet usufructus alicuius rei, habet etiam usum. qui vero habet solum usum non habet usufructum. — 56. 1. pater familias. utitur sua re. — 56. 7. adquisito. non habetur ius in re aliena priusque esset sua. — 56. 8. iura. idest usus. usufructus, habitatio. — t. XVII. 56. 13. distinctione. quocunque modo acquiratur, nobis acquiratur. — 57. 7. professionibus. ex milicia, advocacione, medicina et alia. — 58. 8. ex operibus. aliud est. pro domino vel sibi quaerunt. — t. XIX. 59. 4. testamentum. per hoc removentur dispositiones inter vivos. — 59. 4. directo. remoto. — 59. 7. in scriptis. per scripturam. — 60. 1. puberes. xii duodecim annorum. — 60. 1. opinionis. bone fame. — 60. 2. tabularii. publice ordinati scriptoris testamenti. — 60. 7. capitulis. veluti de legatis et fideicommissis. — 60. 8. observatio. vel vii testes adhibeantur. — t. XXI. 61. 11. nominatim. ut non fiat liber. — 61. 13. sciens. testator. — 61. 14. valeat. esse servum. — 62. 7. virili. ut tantum accipiat mater quam unus ex filiis. — 62. 11. capiendi. hereditatis. — 62. 12. legitima. falcidia. — t. XXII. 62. 17. assis. haereditas vocatur as. — 63. 1. sexunx. uncia et dimidia unciae. — 63. 9. ex parte. ut in parte succedat ei ex testamento et in parte ab intestato. — t. XXIII. 63. 13. exheredando. causas ingratitudinis exprimere debet. — t. XXIV. 65. 13. postumos. post humationem natos. — t. XXV. 66. indiviso. sine divisione. — 66. 7. confirmetur. per falsitatem confirmetur. — t. XXVI. 66. 9. gradus. ordines. — 66. 11. substitutio. institutio. — 66. 16. substitutiones. institutiones facere. — t. XXVII. 67. 11. legitima. uncie vel legitima. — 67. 12. coheredes. ad gradus. — 67. 16. extraneus. qui non sit parens vel patruus vel aliquis ex liberis. — 68. 2. deficientibus. agnatis et cognatis. — t. XXVIII. 68. 9. donatio. specialis excluditur hereditas. — 69. 6. valet. cum sciens legavit. — 69. 9. solvitur. non valet. — 69. 11. aestimationem. quod valet. — 69. 12. pure. sine condicione. — t. XXIX. 70. 6. scriptus. in quo quicumque invenitur in haereditate subscribitur. — 70. 15. solidum. integrum. — t. XXX. 70. 16. auxilio. retentione falcidiae. — 71. 3. procuratoribus. legatariis vel fideicommissariis. — 71. 6. observationem. id est inventarii. — 71. 8. totiens. ut faciat inventarium. — 71. 8. quotiens. falcidiam retineat. — 71. 13. dictis. substitutis vel coheredibus vel aliis. — t. XXXII. 72. 6. legitima. ex lege dilata vel

data. — 72. 9. irritum. vanum et sine effectu. — t. XXXIV. 74. 1. habitata. quod antiquitate habebat. — 74. 1. differentia. utrum primi ac secundi, ex virili portione. — 74. 6. prerogativa. qui proximior est gradu, potior sit etiam successione. — 74. 6. omnibus. ascendentes. — 74. 9. extantibus. fratre vel sorore vel fratris filio. — 74. 11. stirpe. secundum cognationem. tantum accipiat filius, verbi gratia, quantum nepotes omnes ex filio. — 75. 9. germani. de eodem patre. — 75. 15. uterini. de matre licet non de eodem patre. — t. XXXV. 76. 6. testatoris. si sit ex ascendentibus vel descendentibus. — 76. 13. tabulas. testamenti. — 76. 15. tabulas. quod testamentum dissolvebant. — 77. 3. cognati. large. — t. XXXVII. 78. 1. servare. per iudicis sententiam.

L. III. t. I. 79. 4. genera. causae. — t. II. 79. 8. in idem. in eadem re. — 80. 3. actio. petitio. defensio. — 80. 5. legem. conditionem vel pactum causae. — 80. 10. populi. romani. — 80. 13. res. distinctio. — 81. 12. pupillus. quod si ei promittitur utile est pactum. — 82. 5. agendum. ex quo alius potest petere. — 82. 5. excipiendum: ad defendendum. — t. III. p. 82. 12. re. idest dare vel facere. — 83. 2. nominatus. habens nomen speciale. — 83. 3. species. quantitatis eiusdem. Si enim aliquis det ticio equum vel alius equus sibi reddatur, non est mutuum, sed do ut des. — 83. 13. condicione. nomen actionis. — t. V. 84. 1. commodatum. removet depositum. mutuum pignus. — 84. 6. praestitit. diligentiam. — 84. 8. casu. commodatarii, quia non potest conveniri. — 84. 11. ceteris. id agitur ut rei dominium transferatur. Transferatur. ad utendum. datur depositum ad custodiendum pignus causa utilitatis. — 84. 16. moram. si eam ultra tempus constitutum retinuerit. — t. VI. 85. 7. utilitas. removetur locatio. — 85. 9. dolum. cum aliud simulatur. — 85. 12. adhibuit. nec dolum commisit nec latam culpam. — 85. 13. quocumque. alio. — 85. 13. amissa. ex toto. — 85. 13. deteriorata. ex parte. — 86. 7. agere. quod si haeres damnatur ex dolo defunctorum, non fit infamis. — t. VII. 87. 1. securitatis. removetur aequitas Naturalis aequitas est ut si res deperat sine culpa alicuius domini suo deperat. — 87. 7. diligentiam. in generale sapiens. — t. VIII. 88. 6. dictis. mutuo, commo- dato, deposito et pignore. — t. X. 91. 3. fideiussores. stipulatione promittitur. — 92. 5. principalem. ad iudicium praesentent. — t. XI. 93. 2. scripturam. scribo me accepisse mutui nomine X sol. — t. XIII. 96. 12. constitisset. quod si de rebus contractum esset de quibus pacisci licet. — 97. 9. alienam. vel aliena vel alteri obligata ostensa essent. — 97. 13. quanto minoris. scilicet evincisset si morbosam vel viciosam esse scivisset infra annum. — 97. 14. periculum. est si res perit ex toto. Vitiosa ex parte. — 97. 13. redhibitoria. ad reducendum praetium et rem recipiendam infra VI menses. — t. XVI. 103. 2. contumacia. ad effectum duci. — 103. 3. gerendis. si non gessit quod gerere debuit. — t. XVII. 105. 2. absentis. maior XII vel XIII annorum. — 105. 4. gerendis. qui absentis negotia gessit. — 105. 9. indebitum. nomen actionis. per conditionem petere ex causa trans-

actionis vel iudicati. — 105. 11. inficiando. solvitur et si indebitum sit repeti non potest. — 105. 6. in gerendo. gesta negotiorum. — 105. 7. gestorum is. absens. — 105. 9. indebitum. obligatio quasi ex contractu. — 105. 9. iure civili. peremptio. — 105. 11. lis. negando. — 105. 13. indebiti. nomen actionis. — 106. 8. volenti. qui invito non est. — t. XVIII. 107. 3. movere actionem. creditor vel heres eius. — 107. 5. acceptilatione. alius modus tollendae actionis. — 108. 3. debitori. qui promisit. — 108. 7. contributio. ticius me debet ex stipulatione XX et ego totidem ex venditione sublata invicem. 107. 10. debetur. non aliud pro alio. — 107. 3. in deponendo. veluti cum in tuo loco, cum posset. deposuit. — 107. 8. ei. creditori. — 107. 9. recepisse. creditor. — 107. 10. omnes. cuiuscumque generis. — 107. 16. acceptilatione. actione. — 107. 13. hoc. alius modus. — 108. 2. conventi. inefficaces. — 108. 3. eliduntur. efficiuntur. — 108. 3. si quis. alius modus. — 108. 9. iure. vel qui debet ex stipulatione. — 109. 3. furvo. id est nigro. — 109. 8. genera. modi. — 110. 3. animum. si constat invito domino. — 110. 5. certum locum. ut cornetum. — 110. 5. longius. usque in normanniam. — 110. 15. furtum. nisi animo fraudandi. — 110. 11. plane. exceptio in casu. — 110. 15. liberorum. hoc plagium vocatur. — 111. 5. ope. utrumque enim oportet concurrere. — 111. 7. XII tabularum. pars iuris civilis. — t. XXI. 112. 6. furti. non solum in honorum raptore. — 112. 10. si una. licet particulare nomen habeat in raptorem honorum. — 113. 10. rebus. ut sua careat et alia per testamentum praestat. — 113. 13. passus. ubi pecuniarium comodum separat. — 114. 2. criminaliter. ut vindicta personalis. — 114. 2. publicae. cum armis. — t. XXII. 114. 7. pecorum. quae gregatim pascunt oves. — 114. 7. iniuria. non iure. — 114. 8. domino. superiore. — 114. 8. damnetur. idest condemnatur. — 115. 15. imperitia. id intelligendum est de impossibilitate corporis. — 116. 4. hac actione. legis Aquiliae. — 116. 10. utili. ex interpretatione. — 116. 7. directo. verbis legis. — 116. 8. corporis. lesi. — 111. 12. actio furti. — 111. 12. heredi. eius cui furatum est. — 111. 12. heredem. furis. — 112. 4. salvam. cum periculo amittitur. — 112. 9. honorum. nomen actionis. — 113. 4. sacris. imperialibus. — 113. 5. quibus. institutionibus. — 117. 1. placuit. ex sola aequitate actionis. — 117. 7. iudicio. legis aquiliae. — t. XXIII. 117. 10. generaliter. generali significatione. — 117. 10. iniuria. contumelia. — 118. 4. comicium. iniuria verbi. — 118. 6. edidit. ostendit. — 118. 6. dolo. animo iniuriandi. — 118. 12. iniuriarum. quia in omnium contumelia respicit. — 119. 9. arbitraria. actio in arbitrio posita. — 119. 10. taxatione. moderatione. — 119. 15. atrox. magna et crudelis.

L. IV. t. IV. 127. 5. si mavult. quia in criminali nulli licet dare procuratorem. — 127. 6. dare. in civili causa. — 127. 15. suscipitur. in his quibus pertinet ad auditum. — 128. 10. postulandum. ut sint advocatores. — 130. 11. testimonium. ut in criminali causa. — 131. 3. milites. unde dicitur administratio ut militum. — 131. 3. privatorum.

privati sunt qui non habent publicam administrationem. — 131. 7. vox. omnes debent fidem iudici. — t. V. 132. 7. expeditur. ducitur ad effectum. — 133. 6. iurisdictionem. interficiendi cives. — 133. 14. demandare. alium locum sibi tribuere. — 134. 4. delegatus. idest demandatus. — 134. 5. nisi. nisi ipse habeat eidem cause iurisdictionem. — 134. 5. mera. potestas gladii. — 134. 6. item. ut unus dicat se liberum. alter vero dicat eum servum vel ingenuum. — t. VI. 134. 11. absolutoriam. ut qui absolvit reum dicendo non debere quod petebat ab eo. — 135. 1. contemnatoriam. id quod condemnat dicendo eum debere quod petebat ab eo. — 135. 2. sacramento. ut per legem iurent se stantes sine arbitris. — 135. 6. statutum. ab ipsis litigatoribus. — 135. 7. pars. litigator. — t. VII. 135. 10. infra. postquam cepta sit. — 135. 10. dies. in quibus ius debeat expediri. — 136. 1. indulgentior. humano victui. — 136. 7. auspicio. augurio. — 136. 7. cerimoniarum. veluti elemosinarum, ieiuniorum. — 136. 11. otio. ad otium. — 136. 12. pari. liberantur a necessitate iuris. — 136. 14. voluntariae velut est adoptio, emancipatio. — 137. 11. ipse. actor. — 137. 13. edicta. scripta. — 138. 4. calculum. sententiam. — 138. 12. in iudicio. cum non vocavit eum in iure. — 138. 14. aestimatio. receptio in gestis. — 139. 1. instet. reus ut causa finiatur. — 139. 3. peremptorio. in quo minatur eo absente, litem finire. — 139. 5. ordinem. si quis videtur esse aequum. — 139. 13. iuravit. victor. — 140. 2. absens. quia absens fuit. — 140. 6. sine. utrum actor iuste petiisset nec ne. — t. VIII. 140. 8. domicilium. una causa. — 140. 9. ubi. secunda. — 140. 10. conveniri. comuni iure. — 141. 3. privilegio. idest rome ex alio contractu conveniri. — 141. 5. clerici. privilegium. — 141. 10. convenit. reus. — 142. 7. constituisse. vel denudando. — 143. 4. episcopis. de subiectis. — t. IX. 144. 6. adire. per se. — t. X. 146. 12. fideiussores. debent fideiussores iudicio sisti. — 146. 13. sportulam. item debent alium libellum facere et in eo contradictionem suam ponere et in ultimo debent diem scribere per executionem. — 146. 16. tempus. XXX dies per conventionem. — 147. 1. respondendum. praescriptione vel alia iusta ratione. — 147. 3. edicti. licentia praetoris. — 147. 4. ausus. vocare sine iussu. — 147. 5. multabitur. multa est poena pecuniaria. — 147. 7. praescriptiones. exceptiones. — 147. 10. iudicatum. hoc est promittant fideiussores idoneos esse. — 147. 14. pater. isti enim sine mandato agere possunt. — 147. 14. ratam. fidam et certam. — t. XI. 148. 5. instantia. idest contradictione. — 148. 6. addant. reus et actor. — t. XV. 153. 8. accusat. in civili causa et criminali. — 154. 4. actor. actoris partibus. — 154. 5. praesumptionibus. rebus facientibus praesumptionem quibuslibet argumentis. — t. XVI. 154. 7. sufficiunt. veluti in testamentis. — t. XVII. 155. 9. hoc autem. idest scriptum debet esse a tabulario, cui officium publice datum est. — 156. 11. oportet. unicuique. — t. XIX. 157. 7. ex obligatione. quae ex obligatione nascuntur dicuntur in personam, quae ex rei detentione in rem vocantur. — 157. 7. modis. idest re verbis literis consensu. — t. XX. 158. 3. aliae. a iure civili. —

158. 6. petitio. nomen actionis. — 158. 10. vindicatio. nomen actionis. — 158. 13. comuni. nomen actionis. — 159. 2. finium. actio. — 159. 7. serviana. ab inventore. — 159. 9. experitur. agit. — 159. 10. tacito. sine conventionione. — t. XXI. cui. quis agere potest. — 160. 2. ex maleficio. ut furto, rapina. — t. XXIII. 161. 11. obligationes. actiones. — 162. 2. directa. directa dicitur actio quae nascitur ex verbis legis, utilis quae interpretatione. — 162. 4. actio. comodati, depositi, pignoratitia tutele, mandati, negotiorum gestorum. — 162. 7. contraria. contraria comodati, depositi, pignoratitia, mandati, tutelae, negotiorum gestorum. — 162. 10. venit. potest peti per actionem. — 162. 11. praestetur. tradita. — 162. 13. socio. in parte utriusque socii. — 162. 14. pigneraticia. actione. — 162. 15. aliis. actionibus diligentissimus quisque suis rebus adhibeat. — 162. 16. iudicio. comodati actione. — 162. 17. iudicio. actione. — 162. 20. accessiones. ut foetus fructus. — 162. 20. locati quae convenit locatori. — 163. 1. custodia. si quid conductoris delictum. — 163. 3. impendit. conductor de suo. — 163. 9. stipulatu. nomen actionis. — 163. 9. competit. in causis civilibus. — 163. 11. aestimato. id cum datum est aestimatione. — 163. 11. permutatione. ex cambio. — 164. 1. in aliis. quatenus sunt bonae fidei seu stricti iuris. — 164. 10. maleficio. veluti furto. — 165. 3. calumnia. calumniator est qui sciens ad te causam non pertinere, vexandi adversarii causam eum instituit. — 165. 15. in petitione. nomen actionis. — 166. 12. erigantur. distinguantur actione composita. — t. XXV. 169. 14. negotiationi. institutores fecerimus. — 169. 15. exercitores. dicuntur navis magistri. — 170. 3. actor. quidquid ei debetur. — 170. 4. in rem verso. nomen actionis. — 170. 8. iudicio. actione in rem facta. — t. XXVI. 172. 6. ex maleficio. ex contractu filiorum familias vel servorum convenire possumus ex maleficio. — 172. 9. animal. ut servus. — t. XXVII. 173. 1. animal. brutum. — 173. 8. tenenda. quae dicta sunt de servo et bruto animali. — t. XXVIII. 174. 4. prohibitoria. quibus aliquid prohibetur. — 174. 4. restitutoria. quibus aliquid restituitur. — 174. 4. exhibitoria. quibus aliquid exhibitur idest ostenditur. — 174. 9. ne quid. prohibitio. — 174. 11. Unde vi. nomen interdictum. — 175. 12. restituendae. recuperandae. — t. XXXII. 181. 6. subiecerit. in loco falso. — 181. 7. amoverit. verum. — 181. 7. deleverit. ex toto. — 181. 7. commutaverit. ex parte. — 181. 16. metallum. ad secunda marmora. — 181. 18. lex Cornelia. publicum crimen. — 182. 14. lex Pompeia. publicum crimen.